

PIRIMQUL QODIROV ASARLARIDA TARIXIY LEKSIKA

Jovliyeva Shahnoza Abdusaidovna

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Pirimqul Qodirovning tarixiy romanlarida qo'llangan tarixiy leksika tahlil qilinadi. Adib asarlarida uchraydigan arxaizmlar, istorizmlar, mansab va lavozim nomlari, harbiy va ijtimoiy-siyosiy terminlarning badiiy-estetik vazifasi yoritiladi. Tarixiy leksikaning asar syujeti va davr ruhini ochishdagi o'рни misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: tarixiy leksika, arxaizm, istorizm, tarixiy roman, badiiy til, milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar, badiiy tahlil, terminlar.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИРИМКУЛА КАДЫРОВА

Жовлиева Шахноза Абдусайидовна

*Деновский институт предпринимательства и педагогики,
магистрант 1-курса направления «Узбекский язык и литература»*

Аннотация. В данной статье анализируется историческая лексика, использованная в исторических романах видного представителя узбекской литературы Пиримкула Кадырова. Рассматриваются архаизмы, историзмы, наименования должностей и званий, военные и общественно-политические термины, встречающиеся в произведениях писателя, а также раскрывается их художественно-эстетическая функция. На основе примеров показана роль исторической лексики в раскрытии сюжета произведения и духа эпохи.

Ключевые слова: историческая лексика, архаизм, историзм, исторический роман, художественный язык, национальные ценности, исторические личности, художественный анализ, термины.

HISTORICAL LEXIS IN THE WORKS OF PIRIMQUL QODIROV

Jovliyeva Shahnoza Abdusaidovna

*Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy,
1st-year Master's student, Uzbek Language and Literature program*

Abstract. *This article analyzes the historical lexis used in the historical novels of Pirimqul Qodirov, a prominent representative of Uzbek literature. The study examines archaisms, historisms, names of positions and titles, as well as military and socio-political terms found in the writer's works, and reveals their artistic and aesthetic functions. Through examples, the role of historical lexis in uncovering the plot of the work and conveying the spirit of the historical period is demonstrated.*

Keywords: *historical lexis, archaism, historism, historical novel, artistic language, national values, historical figures, literary analysis, terms*

KIRISH

O'zbek adabiyotida tarixiy roman janrining rivojida Pirimqul Qodirov alohida o'rin egallaydi. Adibning *"Yulduzli tunlar"*, *"Avlodlar dovoni"*, *"Humoyun va Akbar"* kabi asarlari nafaqat tarixiy voqealarni badiiy talqin etishi, balki o'sha davr til manzarasini jonli aks ettirishi bilan ham ahamiyatlidir. Bu jarayonda tarixiy leksika muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek romanlarida tarixiy shaxslarni tasvirlashda hayotiylik va haqqoniylik asosimezonsifatida qaraladi. Tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga qay darajada aylangani esaasosanyozuvchining mahorati, dunyoqarashi va manbalarga yondashish uslubiga bog'liqbo'ladi. O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubov ta'kidlaganidek: "Tarixiy romanlarda ilmiyhaqiqatva badiiy haqiqat o'rtasidagi munosabat juda nozik va bahsli masaladir. Adabiyot tarixidashunday asarlar mavjudki, ular ilmiy asoslangan tarixiy faktlarga tayangan holda yozilgan. Biroq, tarixiy haqiqatga tayanmagan, balki yozuvchi fantaziyasi va badiiy tasavvuri orqali tarixiyvoqealarni yangicha talqin qilgan asarlar ham bor. Tarixiy shaxslar va hodisalar ba'zanmuallifning badiiy niyati asosida o'zgacha shakllanadi. Adabiyot tarixida bundaymisollarko'puchraydi. Masalan, Navoiy dostonlaridagi Iskandar obrazi tarixdagi Aleksandr Makedonskiydanancha farq qiladi. O'tmishga

bag'ishlangan asarlarda ko'tarilgan ijtimoiy-siyosiy muammolarvapersonajlarning tarixiy haqiqatga mos holda yoritilishi muhim vazifa sanaladi. Ammoshuniunutmaslik kerakki, tarixiy asar yaratishda faqat tarixiy faktlarga to'liq suyanishhamto'g'riemas. Chunki yozuvchi tarixiy asarda o'sha davrning ijtimoiy va siyosiy muhitini badiiytarzdaaks ettirishi mumkin.

Tarixiy leksika — ma'lum tarixiy davrga xos bo'lib, hozirgi zamon tilida faol qo'llanilmaydigan yoki ma'nosi o'zgargan so'z va iboralardir. Ushbu maqolada ana shu qatlamning Qodirov asarlaridagi o'rni tahlil qilinadi.

Pirimqul Qodirov tarixiy shaxslarni faqat tarixiy faktlar asosida emas, balki ularningichkidunyosini, orzu-intilishlarini, hayotiy kurashlarini

tasvirlash orqali tiriltiradi. Buusulromanlarning hayotiy va ta'sirchan bo'lishiga xizmat qiladi. Pirimqul Qodirov insonning haqiqiy inson bo'lib yetishishida o'z qadr-qimmatini anglashi asosiyomil deb bilardi. Sho'ro zamonida kolxozlarda mehnat qilgan dehqonlarning qadri bilinmagani, hech qanday qonun va inson huquqlari himoyasiga e'tibor qaratilmagani, paxtakorlarning tongsahardan kechgacha tinmay ishlagani adibning "Meros" qissasida haqqoniy tasvirlangan. Mehnatkash paxtakor Mamajon Dadajonov haqida yozuvchi avval ocherk e'lon qiladi. Ocherkdazamon ruhi va nafasi jonli ifodalangan. Muallif o'z davrining ijtimoiy hayot manzarasini hujjatlasosda rostgo'y tarzda aks ettirishga e'tibor qaratadi. Aynan shu ocherk asosidayaratilgan qissada kompozitsion yaxlitlik va badiiy unsurlar uyg'unligi ustunlik qiladi. Asarda qahramon xarakteri, falsafiy-axloqiy masalalar hamda voqea-hodisalar chuqur tahlil etiladi.

Tilshunoslikda tarixiy leksika asosan ikki guruhga bo'linadi:

- **Arxaizmlar** — hozirgi kunda eskirgan, ammo ifodalagan tushunchasi mavjud bo'lgan so'zlar (masalan: *cherik, sipoh, ark*).

- **Istorizmlar** — bugungi kunda mavjud bo'lmagan tarixiy hodisa yoki predmetlarni ifodalovchi so'zlar (masalan: *xonlik, amirlik lavozimlari, eski harbiy unvonlar*).

Pirimqul Qodirov aynan shu ikki qatlamdan mohirona foydalanadi.

Adibning "*Yulduzli tunlar*" romanida temuriylar davriga xos quyidagi leksik birliklar uchraydi: *amir, bek, mirzo, sadr, qozikalon, devonbegi*.

Bu so'zlar orqali muallif davlat boshqaruvi tizimini aniq tasvirlab, o'quvchini tarixiy muhitga olib kiradi. Mazkur birliklar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki ijtimoiy tabaqalanishni ham ko'rsatadi. Qodirov romanlarida harbiy terminlar keng o'rin egallaydi: *lashkar, sipoh, nishon, qilich, sovut, yoy, qal'a*.

Bu leksik birliklar jang sahnalarining ta'sirchanligini oshirib, voqealarning ishonchligini kuchaytiradi. Ayniqsa, "*Avlodlar dovoni*" romanida harbiy leksika syujet dinamikasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Pirimqul Qodirov asarlarida tarixiy leksika badiiy tilning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Arxaizm va istorizmlarning o'rinli qo'llanilishi asarlarda tarixiy haqiqat va badiiylik uyg'unligini ta'minlaydi. Tarixiy leksika yordamida adib nafaqat o'tmishni tasvirlaydi, balki milliy til boyligini saqlash va rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi.

Pirimqul Qodirov tarixiy romanlarida davr ruhini aniq ifodalash maqsadida turli sohalarga oid tarixiy terminlardan keng foydalangan. Ushbu terminlar asosan davlat boshqaruvi, harbiy ishlar, ijtimoiy hayot va madaniyat bilan bog'liq bo'lib, asarlarning badiiy va tarixiy qiymatini oshiradi.

Pirimqul Qodirov tarixiy romanlarida o'tmish davrining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotini ishonchli aks ettirish maqsadida ko'plab tarixiy terminlardan foydalanadi. Jumladan, davlat boshqaruvi bilan bog'liq terminlar asarlarda muhim o'rin tutadi. **Xon** termini oliy hokimiyat egasi, davlat boshlig'i bo'lgan hukmdorni anglatadi. **Amir** so'zi esa harbiy va siyosiy hokimiyatni o'z qo'lida jamlagan yuqori martabali shaxs ma'nosida qo'llanadi. **Bek** termini muayyan hudud yoki qo'shin boshlig'ini ifodalaydi. **Mirzo** atamasi esa temuriylar davrida hukmdor avlodiga mansub shahzodalar yoki savodli, ilmi kishilarga nisbatan ishlatilgan. Davlat idoralariga oid **devonbegi** termini moliya va boshqaruv ishlariga mas'ul bo'lgan amaldorni bildiradi. **Qozikalon** esa shariat asosida sud ishlari yurituvchi oliy sudya sifatida talqin etiladi. Diniy-ma'muriy lavozimni ifodalovchi **sadr** termini vaqf mulklari hamda madrasalar faoliyatiga rahbarlik qilgan mansabdor shaxsni anglatadi.

Adib asarlarida harbiy sohaga oid tarixiy terminlar ham keng qo'llanilgan. **Sipoh** va **lashkar** so'zlari qurollangan qo'shin, jangchilar majmuasini bildiradi. Jangovar qurollar nomidan **qilich** — po'latdan yasalgan, sovut yorishga mo'ljallangan sovutli qurol, **nayza** — uzun sopli sanchqi qurol, **yoy** esa o'q otishda ishlatiladigan qadimgi qurol sifatida tilga olinadi. Harbiy himoya inshootini ifodalovchi **qal'a** termini dushman hujumidan saqlanish uchun qurilgan mustahkam bino ma'nosida qo'llanadi. **Sovut** esa jangchilarning tanasini himoyalash uchun kiyiladigan temir zirhni anglatadi. Ushbu terminlar orqali muallif jang manzaralarining jonli va ta'sirchan tasvirini yaratadi.

Qodirov romanlarida ijtimoiy-maishiy va madaniy hayotga oid terminlar ham muhim o'rin egallaydi. **Karvonsaroy** savdogarlar va yo'lovchilar uchun mo'ljallangan tunash va savdo maskani bo'lsa, **bozor** savdo-sotiq qilinadigan markaziy hududni bildiradi. Ta'lim va diniy hayot bilan bog'liq **madrassa** termini diniy va dunyoviy fanlar o'qitiladigan o'quv muassasasini anglatadi, **hujra** esa madrasa talabalari istiqomat qiladigan kichik xonaga nisbatan qo'llanadi. **Masjid** jamoat bo'lib ibodat qilinadigan diniy bino ma'nosini ifodalaydi. Hunarmandchilikka oid **xumdon** termini esa kulolchilik buyumlari pishiriladigan maxsus pechni anglatadi.

Sud-huquq va diniy soha terminlari ham adib asarlarida faol ishlatiladi. **Shariat** islom dini asosida shakllangan huquqiy va axloqiy qoidalar majmuasini bildiradi. **Fatvo** diniy-huquqiy masalalar yuzasidan berilgan rasmiy hukm hisoblanadi. **Qozixon** sud ishlari olib boriladigan joyni anglatadi. **Vaqf** termini esa diniy yoki xayriya maqsadlariga bag'ishlangan mulk sifatida izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, Pirimqul Qodirov asarlarida uchraydigan tarixiy terminlar badiiy matnda faqat nomlash vazifasinigina bajarib qolmay, balki tarixiy davrning ruhini, ijtimoiy tuzilishini va madaniy muhitini ochib beruvchi muhim lingvistik vosita sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2019.
2. Qodirov P. Avlodlar dovoni. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2022
3. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2020.
4. Qo‘chqorov O. O‘zbek romanchiligi tarixi. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2021.
5. Mamajonov A. Tarixiy roman va tarixiy haqiqat. – Toshkent: Fan, 2023
6. Sharifjonov S. O‘zbek adabiy tanqidi tarixi. – Toshkent: Fan, 2022
7. Nurullayev S. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021
8. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020
9. Qosimov B. Tarixiy roman va badiiy haqiqat. — Toshkent: Fan, 2022.
10. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvistik tahlili. — Toshkent: Fan, 2024